

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ,
СРБИЈА, БАЛКАН И ВЕЛИКЕ СИЛЕ

THE FIRST WORLD WAR,
SERBIA, THE BALKANS AND GREAT POWERS

Институт за
стратегијска истраживања
Strategic Research Institute

Историјски институт
Institute of History

Institute of History
Collection of Works, vol. 30
Strategic Research Institute

**THE FIRST WORLD WAR,
SERBIA, THE BALKANS AND GREAT POWERS**

Editors

Srdjan Rudić
Institute of History
Miljan Milkić
Strategic Research Institute

Belgrade 2015

Историјски институт
Зборник радова, књ. 30
Институт за стратегијска истраживања

**ПРВИ СВЕТСКИ РАТ,
СРБИЈА, БАЛКАН И ВЕЛИКЕ СИЛЕ**

Уредници

Срђан Рудић

Историјски институт

Миљан Милкић

Институт за стратегијска истраживања

Београд 2015.

Издавање овог зборника финансијски су помогли
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије
Министарство одбране Владе Републике Србије

This book has been published with the financial support of
The Ministry of Education, Science and Technological Development, Republic of Serbia
Ministry of Defence, Republic of Serbia

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

академик Михаило Војводић, дописни члан САНУ
доц. др Ервин А. Шмидл (Институт за стратегију и безбедносно политику, Национална академија одбране, Беч)
др Ефпраксија С. Пасхалиду (Директорат за војну историју КоВ, Атина)
др Андреј Л. Шемјакин (Институт за славистику Руске академије наука, Москва)
проф. др Тодор Петров (Национална академија одбране „Г.С. Раковски“, Софија)
проф. др Катрин Хорел (Национални центар за научна истраживања, Универзитет Париз 1)
проф. др Месут Ујар (Факултет хуманистичких и друштвених наука, Универзитет Нови Јужни Велс, Канбера)
проф. др Тецуја Сахара (Факултет за политичке науке и економију, Универзитет Меиђи, Токио)
др Радослав Распоповић (Историјски институт Црне Горе, Подгорица)
др Милан Терзић (Институту за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије)
др Срђан Рудић (Историјски институт Београд)
потпуковник др Миљан Милкић (Институту за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије)
др Дмитар Тасић (Центар за студије рата, Универзитет у Даблину)
мајор мр Далибор Денда (Институту за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије)
др Александра Вулетић (Историјски институт Београд)
др Радомир Поповић (Историјски институт Београд)

EDITORIAL BOARD

academician Mihailo Vojvodić (SASA)
Hofrat Univ. - Doz. Dr. Erwin A. Schmidl (Institute for Strategy and Security Policy, National Defence Academy, Vienna)
Dr. Efraxia S. Paschalidou (Hellenic Army General Staff/Army History Directorate, Athens)
Dr. Andrey L. Shemyakin (Institute of Slavic Studies RAS, Moscow)
Associate Professor Dr. Todor Petrov ("G.S.Rakovski" National Defence Academy, Sofia)
Prof. Dr. Catherine Horel (CNRS/SIRICE, Paris I University)
Associate Professor Mesut Uyar, Ph.D., PD. (HASS, University of New South Wales, Canberra)
Associate Professor Dr. Tetsuya Sahara (Faculty of Political Science and Economics, Meiji University, Tokio)
Dr. Radoslav Raspopović (Institute for History, Podgorica)
Dr. Milan Terzić (Strategic Research Institute, Belgrade)
Dr. Srđan Rudić (Institute of History Belgrade)
Lieutenant colonel Dr. Miljan Milković (Strategic Research Institute, Belgrade)
Dr. Dmitar Tasić (Centre for War Studies, University College Dublin)
Major mag. Dalibor Denda (Strategic Research Institute, Belgrade)
Dr. Aleksandra Vuletić (Institute of History Belgrade)
Dr. Radomir Popović (Institute of History Belgrade)

САДРЖАЈ

CONTENTS

- 13 **ПРЕДГОВОР**
FOREWORD

ИСТОРИОГРАФИЈА
HISTORIOGRAPHY

- 19 **Миле Бјелајац**
НЕПРЕКИНУТА ДИСКУСИЈА О БАЛКАНУ КАО УЗРОЧНИКУ
ПРВОГ СВЕТскоГ ПАТА
Mile Vjelajac
UNINTERRUPTED DISCUSSION OVER THE BALKANS AS CAUSE
OF THE FIRST WORLD WAR
- 37 **Јерг Ехтернкамп**
ПРИСЕЋАЊЕ НА ПРВИ СВЕТСКИ ПАТ. СЕЋАЊЕ, ИСТОРИЈА
И ПРЕДСТАВА ПРВОГ СВЕТскоГ ПАТА У ЗАПАДНОЈ НЕМАЧКОЈ
Jörg Echternkamp
BRINGING FIRST WORLD WAR TO MIND. COMMEMORATION, HISTORY,
AND REPRESENTATION OF WAR IN WEST GERMANY
- 55 **Татјана Милошевић**
ПРВИ СВЕТСКИ ПАТ НА СТРАНИЦАМА ВОЈНОИСТОРИЈскоГ ГЛАСНИКА
Tatjana Milošević
THE FIRST WORLD WAR ON PAGES OF THE MILITARY HISTORICAL REVIEW

ПАТ И ДИПЛОМАТИЈА
WAR AND DIPLOMACY

- 71 **Снежана А. Радоева**
БУГАРСКО-СРПСКИ ОДНОСИ
У ФОКУСУ ЕВРОПСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ (1913–1915)
Snezhana A. Radoeva
BULGARIAN-SERBIAN RELATIONS
IN THE FOCUS OF EUROPEAN DIPLOMACY (1913–1915)
- 87 **Биљана Стојић**
БАЛКАН У СПОЉНОЈ ПОЛИТИЦИ ФРАНЦУСКЕ У ПРЕДВЕЧЕРЈЕ ВЕЛИКОГ ПАТА
Biljana Stojić
FRENCH POLICY IN THE BALKAN PENINSULA ON THE EVE OF THE GREAT WAR

- 109 **Cosmin Ioniță**
THE DIPLOMACY OF NEUTRALIZATION.
RUSSO-ROMANIAN RELATIONS IN JULY CRISIS 1914
Космин Јоница
ДИПЛОМАТИЈА НЕУТРАЛНОСТИ.
РУСКО-РУМУНСКИ ОДНОСИ У ВРЕМЕ ЈУЛСКЕ КРИЗЕ 1914. ГОДИНЕ
- 125 **Efpraxia S. PASCHALIDOU**
GREECE'S PROLONGING NEUTRALITY PERCEPTION
DURING WWI. STANCE TOWARDS SERBIA
Ефпраксија С. Пасхалиду
ГРЧКО ПРОДУЖЕЊЕ ПОЛИТИКЕ НЕУТРАЛНОСТИ
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ. СТАВ ПРЕМА СРБИЈИ
- 137 **Tom SIMOENS**
BRAVE LITTLE BELGIUM. A NEUTRAL COUNTRY AMONG GREAT POWERS
Том Симоенс
ХРАБРА МАЛА БЕЛГИЈА. ЈЕДНА НЕУТРАЛНА ДРЖАВА ИЗМЕЂУ ВЕЛИКИХ СИЛА
-
- БАЛКАН У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ**
BALKANS IN THE FIRST WORLD WAR
- 155 **Гордана Јовић Кривокапић**
ЕВРОПСКИ КОРЕНИ ФРАНЦУСКОГ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПРОЈЕКТА
НА ПОЧЕТКУ 20. ВЕКА
Gordana Jović Krivokapić
EUROPEAN ORIGINS OF THE FRENCH YUGOSLAV PROJECT
AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY
- 167 **Алексеј Тимофејев**
РУСКО-СРПСКА ВОЈНА САРАДЊА ПОЧЕТКОМ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА
Aleksej Timofejev
RUSSIAN-SERBIAN MILITARY COLLABORATION AT THE BEGINNING
OF WORLD WAR I
- 181 **Nadine AKHUND**
THE CARNEGIE ENDOWMENT FOR INTERNATIONAL PEACE IN THE GREAT WAR:
PERCEPTIONS AND IMPACT OF THE BALKANS
Надин Акунд
КАРНЕГИЈЕВА ФОНДАЦИЈА ЗА МИР У СВЕТУ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ:
ПЕРЦЕПЦИЈЕ И УТИЦАЈ НА БАЛКАН
- 197 **Андреј Л. Шемјакин**
СА КРФА У РУСИЈУ: НИКОЛА ПАШИЋ У ПЕТРОГРАДУ И МОСКВИ 1916. ГОДИНЕ
Andrey L. Shemyakin
FROM ISLAND OF CORFU TO RUSSIA: NIKOLA PAŠIĆ IN ST. PETERSBURG
AND MOSCOW IN 1916

207 **Alexandre SHELDON-DUPLAIX**
THE FRENCH NAVY AND THE BALKAN THEATRE (1914–1918)
Александар Шелдон Дуплекс
ФРАНЦУСКА МОРНАРИЦА И БАЛКАНСКО РАТИШТЕ (1914–1918)

225 **Тодор Петров**
БУГАРСКА ОДБРАНА ДОЈРАНА (1916–1918)
Todor Petrov
BULGARIAN DEFENCE OF DOIRAN (1916–1918)

СРПСКА ВОЈСКА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ
SERBIAN ARMY IN THE FIRST WORLD WAR

237 **Василиј Б. Каширин**
БОРБЕНА ВРЕДНОСТ СРПСКЕ ВОЈСКЕ НА ПОЧЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ
РАТА ПРЕМА ОЦЕНАМА РУСКИХ ВОЈНИХ СТРУЧЊАКА
Vasily B. Kashirin
COMBAT EFFECTIVENESS OF THE SERBIAN ARMY ON THE EVE OF
WORLD WAR ONE: ASSESSMENTS OF RUSSIAN GENERAL STAFF EXPERTS

255 **Саша Т. Бакрач, Стеван Радојчић, Дејан Ђорђевић**
ГЕОГРАФСКО ОДЕЉЕЊЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ
Saša T. Bakrač, Stevan Radojčić, Dejan Đorđević
GEOGRAPHIC DEPARTMENT IN THE FIRST WORLD WAR

269 **Далибор Денда**
СРПСКИ РАТНИ ЗАРОБЉЕНИЦИ У ВЕЛИКОМ РАТУ
Dalibor Denda
SERBIAN POWs IN THE GREAT WAR

291 **Милић Ј. Милићевић**
СТАРЕШИНСКИ КАДАР ВОЈСКЕ СРБИЈЕ
У БИЦИ НА ЧЕВРТНИЈИ (ЛЕГЕТУ) СЕПТЕМБРА 1914. ГОДИНЕ
Milić J. Milićević
SERBIAN ARMY COMMANDING OFFICERS
DURING THE ČEVRTNIJA (LEGET) BATTLE IN SEPTEMBER 1914

303 **Данило Шаренац**
ВОЈНО СУДСТВО И СРПСКИ ОФИЦИРИ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ
Danilo Šarenac
MILITARY JUSTICE AND SERBIAN OFFICERS AT THE SALONIKA FRONT

315 **Јарослав В. Вишњаков**
СРПСКО-ХРВАТСКИ ОДНОСИ У СРПСКОМ ДОБРОВОЉАЧКОМ КОРПУСУ
У РУСИЈИ 1916. ГОДИНЕ
Yaroslav V. Vishnyakov
SERBO-CROAT RELATIONS IN SERBIAN VOLUNTARY CORPS IN RUSSIA IN 1916

- 331 **Barbara АНАММЕР**
PROPAGANDA IN THE FIRST WORLD WAR
Барбара Ахамер
ПРОПАГАНДА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ
- 343 **Тамара Шер**
ОПШТЕ И ПОСЕБНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ХАБСБУРШКИХ ОКУПАЦИОНИХ РЕЖИМА
ТОКОМ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА (СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СРБИЈУ)
Tamara Scheer
COMMON FEATURES AND PARTICULARITIES OF HABSBURG OCCUPATION
REGIMES DURING WORLD WAR ONE (WITH SPECIAL REFERENCE TO SERBIA)
- 363 **Божица Младеновић**
ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ У ВОЈНО-ГЕНЕРАЛНОМ ГУВЕРНМАНУ СРБИЈА
(1916–1918)
Božica Mladenović
ECONOMIC CONDITIONS IN THE MILITARY-GENERAL GOVERNMENT
OF SERBIA (1916–1918)
- 375 **Ана Столић**
„СА РОДОЉУБЉЕМ СРПСКИХ ЖЕНА ИМАЋЕ СВЕТ ЈОШ ДА РАЧУНА“.
ПАТРИОТИЗАМ СРПКИЊА И НЕКИ АСПЕКТИ КРЕИРАЊА НОРМАТИВНОГ
ПАТРИОТСКОГ ОКВИРА ПРЕД ПОЧЕТАК ВЕЛИКОГ РАТА
Ana Stolić
THE WORLD WILL HAVE TO COUNT ON THE PATRIOTISM OF SERBIAN WOMEN'.
PATRIOTISM OF SERBIAN WOMEN AND SOME ASPECTS OF CREATION OF
NORMATIVE PATRIOTIC FRAMEWORK ON THE EVE OF THE GREAT WAR
- 387 **Биљана Вучетић**
АМЕРИЧКО ЈАВНО МЊЕЊЕ О СРБИЈИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ
Biljana Vučetić
AMERICAN PUBLIC OPINION ON SERBIA DURING WWI
- 401 **Tetsuya SAHARA**
THE MACEDONIAN ORIGIN OF “BLACK HAND”
Тецуја Сахара
МАКЕДОНСКИ КОРЕНИ ‘ЦРНЕ РУКЕ’
- 427 **Милан Гулић**
ДАЛМАЦИЈА У ОСВИТ ВЕЛИКОГ РАТА
Milan Gulić
DALMATIA ON THE DAWN OF GREAT WAR

СЕЋАЊА**MEMORIES**

- 455 **Софија Божић**
ПРВИ СВЕТСКИ РАТ У СЕЋАЊИМА ДР МИЛАНА ПЕЦИЋА И
ДР МИЛУТИНА ВЕЛИМИРОВИЋА (1914–1915) –
ОСВРТ НА ДВЕ НЕОБЈАВЉЕНЕ АУТОБИОГРАФИЈЕ
Sofija Božić
THE FIRST WORLD WAR IN THE MEMORIES OF DR. MILAN PEČIĆ AND
DR. MILUTIN VELIMIROVIĆ (1914–1915) –
A REVIEW OF TWO UNPUBLISHED AUTOBIOGRAPHIES
- 471 **Момчило Исић**
МИЛОШ МОСКОВЉЕВИЋ О ПОЧЕТКУ ВОЈНИХ ОПЕРАЦИЈА
СРПСКЕ ВОЈСКЕ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ
Momčilo Isić
MILOŠ MOSKOVLJEVIĆ ON THE BEGINNING OF OPERATIONS
OF THE SERBIAN ARMY AT THE THESSALONIKI FRONT
- 485 **Милан Мицић**
ИСТОРИЈСКО ПАМЋЕЊЕ ПОТОМАКА СРПСКИХ ДОБРОВОЉАЦА ИЗ САД
НА ДОГАЂАЈЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА
Milan Micić
HISTORICAL MEMORIES OF DESCENDANTS OF SERBIAN VOLUNTEER
SOLDIERS FROM UNITED STATES ABOUT EVENTS IN WORLD WAR I
- 507 **Ненад Л. Лајбеншпергер**
СПОМЕНИК И КОСТУРНИЦА НА ГУЧЕВУ – ДЕО ИСТОРИЈАТА
Nenad L. Lajbenšperger
MEMORIAL OSSUARY AT GUČEVO – PART OF ITS HISTORY

НАКОН РАТА**AFTER THE WAR**

- 517 **Милован Писари**
РАД МЕЂУСАВЕЗНИЧКЕ КОМИСИЈЕ ЗА ИСПИТИВАЊЕ БУГАРСКИХ ЗЛОЧИНА
У СРБИЈИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ
Milovan Pisarri
WORK OF THE INTER-ALLIED COMMISSION FOR THE INVESTIGATION
OF BULGARIAN WAR CRIMES IN SERBIA DURING WWI
- 531 **Арпад HОРNYAK**
EFFORTS OF THE HUNGARIAN GOVERNMENT TO ESTABLISH
INDEPENDENCE AND PRESERVE INTEGRITY OF HUNGARY IN THE LAST
MONTHS OF 1918 – THE BELGRADE MILITARY CONVENTION
Арпад Хорњак
НАПОРИ МАЂАРСКЕ ВЛАДЕ ЗА УСПОСТАВЉАЊЕ НЕЗАВИСНОСТИ И
ОЧУВАЊЕ ИНТЕГРИТЕТА МАЂАРСКЕ ПОСЛЕДЊИХ МЕСЕЦИ 1918.
ГОДИНЕ – БЕОГРАДСКА ВОЈНА КОНВЕНЦИЈА

ПРЕДГОВОР

Наставак вишегодишње сарадње Института за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије и Историјског института из Београда, резултирао је објављивањем међународног тематског зборника радова *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*. У години обележавања јубилеја почетка Првог светског рата, ова два института организовала су међународну научну конференцију под истим називом која је одржана у Дому Војске Србије у Београду 24. и 25. септембра 2014. године. Основу зборника чине саопштења са овог скупа. Потреба за све обухватнијим истраживањима која би указала на нове чињенице и представљала покушај проширивања досадашњих сазнања о Великом рату, довела је до укључивања нових истраживачких тема и објављивања овог зборника. У зборнику *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе* објављена су 33 чланка историчара из Србије, Немачке, Бугарске, Румуније, Грчке, Белгије, Француске, Русије, Аустрије, Јапана и Мађарске. Чланци су подељени у седам тематских целина (*Историографија, Рат и дипломатија, Балкан у Првом светском рату, Српска војска у Првом светском рату, Друштво, Сећања, Након рата*). Груписањем чланака у овим целинама настојали смо да истраживачки покријемо најзначајније теме које се односе на Први светски рат на Балкану, као и учешће великих сила у овом до тада највећем светском сукобу. У првој тематској целини објављени су радови у којима су анализирани научне полемике о ратној кривици и разлозима за избијање рата, анализиран је утицај који је рат имао на политику, науку и културу у Западној Немачкој, као и писање научног часописа *Војноисторијски гласник* о Првом светском рату. Научна анализа билатералних односа током криза које су довеле до избијања рата, дипломатских активности које су спровођене у циљу очувања неутралности и место малих држава у дипломатији великих европских сила, чине садржај радова објављених у делу зборника *Рат и дипломатија*. Политички, војни, географски и дипломатски значај који су балканске државе имале пред почетак рата, током његовог трајања, као и након рата, анализиран је у поглављу *Балкан у Првом светском рату*. Део зборника под насловом *Српска војска у Првом светском рату* резервисан је за теме у којима је указано на нове чињенице о српској војсци током Првог светског рата (мишљење руских војних стручњака о српској војсци, делатност Географског одељења српског Генералштаба у Првом светском рату, српски ратни заробљеници, српски старешински кадар, командовање српском војском у рату 1914. године, рад српског војног судства на Солунском фронту и српско-хрватски односи у Добровољачком корпусу у Русији). У оквиру поглавља *Друштво* обрађена је пропаганда, карактеристике аустроугарских окупационих система, привреда у окупираној Србији, утицај Великог рата на родне улоге и конструкције родних режима, ставови америчког јавног мњења

о Србији, организација *Црна рука*, и ситуација на простору аустроугарске провинције Краљевине Далмације. Значај мемоарске литературе, споменичког наслеђа и народног сећања о Првом светском рату анализиран је у делу зборника под називом *Сећања*. Два значајна питања која су била актуелна након Првог светског рата обрађена су у последњем делу зборника *Након рата* (рад Међусавезничке комисије за испитивање бугарских злочина у Србији у Првом светском рату и напори мађарске владе за успостављање независности и очување интегритета).

Међународни тематски зборника радова *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, који Историјски институт из Београда и Институт за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије представљају научној и широј јавности, треба да покаже да једино научно заснованим отварањем спорних питања могу да се превазиђу поједностављења и политичке употребе ових питања у дневнополитичке сврхе. Расправе које се одвијају у научним оквирима представљају најбољи пут да се сложена питања у вези са Великим ратом поставе тамо где је њихово место и улога. Интерес историчара да у академским оквирима проучавају теме које су део овог зборника, доприноси и релаксацији најчешће оптерећујућег историјског наслеђа, а све у циљу стабилизације Балкана и постављања заједничких интереса и вредности, као и боље сарадње у области безбедности.

потпуковник др Миљан Милкић

FOREWORD

The continuation of long-lasting cooperation between the Strategic Research Institute of the Ministry of Defence of the Republic of Serbia and the Institute of History from Belgrade resulted in the publication of the international thematic collection of papers: *The First World War, Serbia, the Balkans and Great Powers*. In the jubilee year marking the start of the First World War, the two institutes organised the international scientific conference under the same title, which was held in the Central Military Club in Belgrade on 24 and 25 September 2014. Papers presented at the conference represent the basis of this publication. The need for more comprehensive researches that would point to new facts and attempt to broaden knowledge about the Great War brought about the publication of this collection, which contains 33 papers of historians from Serbia, Germany, Bulgaria, Romania, Greece, Belgium, France, Russia, Austria, Japan and Hungary. The papers are divided into seven thematic units (*Historiography, War and Diplomacy, Balkans in the First World War, Serbian Army in the First World War, Society, Memories, After the War*). By grouping the papers, we aimed to cover the most important topics relating to the First World War in the Balkans and to shed light on participation of the great powers in the biggest war conflict up to then. The first thematic unit contains papers analysing scientific discussions on the war guilt and causes of the war, including the impact of the war on politics, science and culture in Western Germany, and writings of the scientific journal *Military Historical Gazette* about the Great War. The section *War and Diplomacy* explores bilateral relations during the crises that led to the outbreak of the war, diplomatic activities carried out to preserve neutrality, and the place of small states in the diplomacy of great European powers. The political, military, geographical and diplomatic importance of the Balkan states on the eve of the war, during and after the war, is presented in the chapter *Balkans in the First World War*. The section *Serbian Army in the First World War* sheds new light on the Serbian army in the war (opinions of Russian military experts on the Serbian army, activity of the Geographic Department of the Serbian General Staff in the First World War, Serbian war prisoners, Serbian commanding officers, command of the Serbian army in 1914, activity of the Serbian military judiciary at the Salonika front and Serbian-Croatian relations in the volunteer corps in Russia). The section *Society* analyses the propaganda, characteristics of Austro-Hungarian occupation systems, the economy in occupied Serbia, impact of the Great War on gender roles and constructions of gender regimes, attitudes of the American public opinion towards Serbia, the Black Hand organisation, and situation in the area of the Austro-Hungarian province of the Kingdom of Dalmatia. The importance of memoirs

literature, cultural monuments and national remembrance of the First World War is covered by the chapter *Memories*. Two important questions, topical after the war, are examined in the last section – *After the War* (work of the Inter-Allied Commission for the investigation of Bulgarian crimes in Serbia during the Great War and efforts of the Hungarian government to establish independence and preserve integrity).

The international thematic collection of papers *The First World War, Serbia, the Balkans and Great Powers*, presented by the Institute of History from Belgrade and the Strategic Research Institute of the Ministry of Defence of the Republic of Serbia to the professional and wider public, should show that the simplification and political exploitation of these issues for daily political purposes can be overcome only by tackling the disputable questions in a scientific way. Discussions held within academic circles are the best way to assign the right place and role to the complex issues relating to the Great War. Historians' interest in exploring topics contained in this publication within the academic framework also helps relieve the most often burdening historical heritage, with the aim of stabilisation of the Balkans, defining joint interests and values, and ensuring better cooperation in the field of security.

Lt Col Dr Miljan Milkić

Биљана СТОЈИЋ

БАЛКАН У СПОЉНОЈ ПОЛИТИЦИ ФРАНЦУСКЕ У ПРЕДВЕЧЕРЈЕ ВЕЛИКОГ РАТА*

Апстракт: У раду се разматра политика Француске према Балканском полуострву од краја Другог балканског рата до почетка Првог светског рата. Посебну пажњу смо посветили улози Француске у Јулској кризи и следу догађаја који је Француску увукао у сукоб 1914. године. Рад је написан на основу доступне архивске грађе, објављених докумената, релевантне литературе и мемоаристике.

Кључне речи: Француска, Србија, Јулска криза, Ремон Поенкаре, Рене Вивијани, Леон Деко, Миленко Веснић.

Током тзв. „дугог XIX века“ мале балканске државе нису много интересовале француске политичаре и дипломате. У првој половини XIX века Балкан, као део далеког и „егзотичног“ Оријента, није интересовао француску државу у политичком смислу, али је привлачио мноштво људи различитих интересовања да путују балканским државама и да се упознају са културом и историјом народа Балканског полуострва. У такве знатижељнике из Француске можемо убројати Алфонса де Ламартина, Сиприана Робера, Проспера Меримеа, Ами Буеа, али и Адолфа Карамана који је једини од побројаних током боравка у Србији 1829. године остварио политички контакт са српским кнезом Милошем. Отварање првих дипломатских представништава на Балкану (у Атини 1828. и Крагујевцу 1839. године) био је важан први корак у развоју односа Француске и балканских земаља које су биле у зачетку свог националног и државотворног развојка. Средином века интересовање Француске се проширило и на област

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби: Подстицаји и искушења европске Модерне (1804–1918)* (Ев. бр. 177031).

војне сарадње. Иполит Монден, инжињеријски капетан француске војске боравио је у Србији у два наврата 1853–1855. и 1861–1867. године, и помогао да се српска војска модернизује и изгради по угледу на француску.¹

Од друге половине XIX века почео је да се шири политички утицај Француске на Балкану. Она је своју позицију изграђивала споро, трудећи да избегне конфликте са другим заинтересованим државама. У том погледу пресудан догађај био је савез француске Треће Републике са руском царевином из 1893. године који је увео Француску у балканске послове и средиште тзв. Источног питања.

У деценији пред почетак Првог светског рата пресудан значај за позицију и политику Француске на Балкану имали су балкански ратови 1912–1913. године. Посматрајући период од непуних годину дана видимо врлу значајну улогу коју је Француска имала у разрешењу проблема произашлих из два балканска рата, као и дуг пут који је прешла у својој балканској политици од 1893. до 1913. године. Ремон Поенкаре, прво у улози председника владе, а од јануара 1913. године председника републике, је био најагилнији у дипломатским иницијативама које су, најпре, локализовале рат на Балканском полуострву, а затим довеле до организовања мировних конференција у циљу разрешења проблема проузрокованих ратовима. Француска је из тога изашла са пораслим угледом на Балкану, што јој је омогућило да ојача пре свега своју финансијску, а затим и политичку позицију на југоистоку Европе и источном Медитерану.

У поретку који је успостављен мировним уговором у Букурешту у француској политици значајно је место заузела Србија, која је из балканских ратова изашла територијално увећана и политички оснажена, исто као и Грчка, Црна Гора и Румунија. Међутим, балканске државе су из ратова изашле финансијски ослабљене и војно исцрпљене.² Након исцрпљујуће године ратовања било је више него јасно да је Балканском полуострву, али и остатку Европе, потребан мир зарад привредног опоравка и политичке консолидације. Француска је могла бити задовољна речима српског председника владе Николе Пашића који је 16. августа, након повратка из Букурешта, француском посланику Леону Декоу рекао да је Србији потребна „најмање једна генерација мира“ да обнови државу, интегрише ослобођене области у државне оквири, саобрази старе административне прописе Османског царства онима владајућим у Србији и, изнад свега, ојача националну идеју. Пашић је још нагласио да Србија жели да живи у миру са Аустроугарском и да зарад тог мира има намеру да разреши све

¹ М. Бјелајац, *Српско (југословенско)-француска војна сарадња у XX веку. Почети војне сарадње у XIX веку и њена кулминација у Првом светском рату*, у: Српско-француски односи 1904–2004, Београд 2005, 293–317; У. Татић, *Иполит Монден-први боравак (1853–1855)*, Војноисторијски гласник 1 (2013) 71–79.

² Lj. Aleksić-Pejković, *La France et la Serbie durant la Crise de juillet 1914*, у: *La Serbie et la France: une alliance atypique. Relations politiques, économiques et culturelles 1870–1940*, (dir. D. T. Bataković), Belgrade 2010, 251–288.

проблеме који постоје између њих.³ Пашићево мишљење делили су и остали српски политичари. Српски посланик у Бечу Јован Јовановић Пижон је на исту тему у више наврата разговарао са тамошњим француским амбасадором Алфредом Дименом. Јовановић је истицао да „мир, ред, рад и напредак“ на Балкану не зависе само од балканских држава, већ и од великих сила. Био је уверен да „Балкан има шансе да просперира само уколико се велике силе не буду уплитале у унутрашње ствари балканских народа“. Ниједна велика сила „нема својих сународника, ниједна нема права на територијалне захтеве, а све имају подједнако право на слободну економску и културну утакмицу на Балкану“.⁴

Француској је овакво раположење српских државника ишло у корист јер је њен капитал већ имао доминантну улогу у економијама балканских држава. По завршетку Другог балканског рата француске банке су наставиле са учвршћењем свог доминантног положаја, првенствено у државама које су из овог рата изашле као победнице. По први пут од стицања независности (1878) капитал француског порекла самостално је учествовао у великом државном зајму Србије у висини од 250 милиона франака, који је Народна скупштина Краљевине Србије изгласала 8. септембра 1913. године.⁵ На челу конзорцијума банака била је *Француско-српска банка*, основана 1910. године, која је за три године успела да обезбеди доминантну улогу у финансијском ситему Србије, преузевши разрађени систем и мрежу филијала старе *Banque Impériale Ottomane*.

Осим јачања позиције на Балкану, Француска се од лета 1913. године посветила консолидацији унутрашњих политичких прилика. Без обзира на углед који је њена војна индустрија стекла захваљујући победама балканских држава у Првом балканском рату, извештаји француских војних мисија које су обилазиле балканска ратишта 1912. и 1913. године указали су на бројне мањкавости у француској војсци и њеном наоружању.⁶ Главна замерка била је да Француска не улаже колико остале европске државе у модернизацију своје армије, као и да је активна војна служба од две године недовољна да припреми Французе за нови облик ратовања који се могао видети у балканским ратовима.

Ремон Поенкаре је од доласка на чело владе и Министарства спољних послова јануара 1912. године, у своје главне задатке уврстио јачање француске војске и морнарице и њихову модернизацију. Залагао се за јачање савезничких односа са Русијом и Великом Британијом, и сматрао да спољну политику

³ Archives des ministères des Affaires étrangères, Correspondance politique et commerciale, Nouvelle serie 1896–1918, (AMAE, NS), su-série Turquie, dossier 282, № 126–128, Belgrade, le 19 août 1913.

⁴ Архив Југославије (АЈ), Збирка Јована Јовановића Пиждона, бр. 80, фас. 43, арх. јед. 133.

⁵ D. Gnjatović, *Stari državni dugovi 1862–1941.*, Beograd 1991, 106–108.

⁶ Général Herr, *La guerre des Balkans. Quelques enseignements sur l'emploi de l'artillerie*, Paris 1913; F. Herr, *Quelques enseignements de la Guerre des Balkans sur l'emploi tactique et technique de l'artillerie*, Revue d'artillerie 81 (Paris-Nancy, Octobre 1912 – Mars 1913) 305–340; F. Crouzet, *Remarques sur l'industrie des armements en France (du milieu du XIXe siècle à 1914)*, Revue historique 510 (Paris 1974) 409–422.

Француске треба обликовати према Сократовој мудрости *Si vis pacem, para bellum* (Ако желиш мир, спремај се за рат).⁷ Његова намера је била да врати активну војну службу на три, уместо две године колико је била по закону из 1905. године. Међутим, ова Поенкареова иницијатива отворила је у политичком животу Француске кризу која је потрајала све до почетка Првог светског рата. Против усвајања нових војних закона су највише протествовали социјалисти предвођени Жаном Жоресом који су предстваљали најјачу опозицију у Народној скупштини. Од почетка 1913. године њима су се приклонили пацифисти, али и опортунистичко крило владајуће републиканске странке. Упркос јакој опозицији, након дуготрајне парламентарне борбе, Поенкареово радикално крило републиканске странке је успело 8. августа 1913. године, уз подршку десних странака и патриотских удружења, да усвоји тзв. *Закон три године* који је активну војну службу продужио за још једну годину и померио границу одласка у војску са 21 на 20 година.⁸ Међутим, усвајање закона био је само први корак у дуготрајном процесу који је обухватао усвајање подзаконских аката који су имали за циљ да омогуће практичну примену закона. Такође, процене војних стручњака су говориле да је потребно неколико година активне примене закона да би се осетиле његове праве добробити. Према тим проценама, усвојени закон је до 1915. године требало да повећа број ефективних трупа на 750.000 у земљи и колонијама, не рачунајући официрски кадар.⁹

Након што је закон усвојен, појавио се проблем финансирања нових потреба оружане силе. На питању ребаланса буџета и већих издатака за војне потребе почетком децембра 1913. године оборена је влада Луја Бартуа. Ни наредна влада на чијем је челу био Гастон Думерг, није била боље среће, па је потрајала до 3. јуна 1914. године.¹⁰ Децембра 1913. године, уз доста потешкоћа и након неколико ревизија, усвојен је француски ратни план познат као *План 17*.¹¹ Било је планирано да, зарад веће ефикасности у наредном периоду, *План 17* буде модификован. План је био усвојен као привремено решење уз пројекције да ће Француска бити спремна за рат кроз две до три године. Међутим, околности су биле такве да до почетка Првог светског рата план није измењен, а на снагу је ступио објавом мобилизације 1. августа.

Сукоби између присталица и противника *Закона три године* пренели су се и у 1914. годину, али су ова парламентарна трвења добила нов облик када је у марту дошло до великог скандала. Скандал је изазвала супруга актуелног министра финансија Жозефа Кајаоа која је 17. марта у службеним просторијама

⁷ J. Chastenet, *Raymond Poincaré*, Paris 1948, 114; R. Girault, *Les Balkans dans les relations franco-russes en 1912*, *Revue historiques* 513 (Paris 1975) 155–185.

⁸ E. Weber, *The nationalist revival in France 1905–1914*, Los Angeles 1959, 107–108.

⁹ *La Première Guerre mondiale*, vol. I, (sous la direction de P.-M. de la Groce), Paris 1991, 28–29; J.-B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris 1964, 164.

¹⁰ A. Zévaès, *Histoire de la Troisième république (1870–1926)*, Paris 1926, 608–609.

¹¹ *La Première Guerre mondiale*, I, 57.

десничарског листа *Le Figaro* пуцала и усмртила главног уредника листа Гастона Калмета. Мотиви Хенријет Кајо за овај чин су били лични, али се врло брзо читав догађај претворио у велику друштвену аферу у коју су били умешани сви водећи политичари, укључујући председника Поенкареа и чланове владе. Интересовање за овај догађај није утихнуло ни након што је министар Кајо поднео оставку, већ се само још више распламсало почетком јула када је отпочело суђење. Читаво француско друштво се поделило на два тора, на противнике и присталице брачног пара Кајо. Недуго након немилог догађаја, у јавности се сазнало да је убијени Калмет дошао у посед приватних писама које је Жозеф Кајо размењивао са својом супругом, која су између осталог разоткривала и његову умешаност у неколико финансијских превара.¹² Осим личне, убиство Калмета је имало и политичку позадину. Поенкаре је у својим успоменама забележио да је Кајо био један од лидера кампање у Народној скупштини која је имала за циљ да обори *Закон три године*.¹³

Политичка конотација случаја Кајо–Калмет поново је у жижу јавности вратила *Закон три године*, што се даље одразило на то да је читава актуелна власт изгубила подршку на парламентарним изборима одржаним у априлу. Осим пораза за републиканце, априлски избори су представљали тријумф Социјалистичке партије која је обезбедила 102 места у новом сазиву Народне скупштине. Социјалисти, уједињени са једним крилом републиканске странке, и у новом сазиву су остали најагилнији противници *Закона три године*, те је одмах било јасно да ће прва мера након избора бити иницијатива за опозивом закона.¹⁴ Да би спречио обарање закона, Поенкаре је ступио у преговоре са искусним републиканским вођом Александром Рибоом и поверио му формирање нове владе. Међутим, Рибоова влада, четврта коју је формирао у својој каријери, била је оборена 12. јуна, након свега три дана постојања. Поенкаре је затим ступио у преговоре са вођом умерених социјалиста Рене Вивијанијем који је у августу 1913. године приликом изгласавања *Закона три године* био уздржан. Понудио му је улазак у владу у замену за обећање да ће привремено одгодити опозив закона. Вивијани је нагодбу прихватио и формирао владу 16. јуна. Било је то први пут од 1902. године и стварања Социјалистичке странке да су социјалисти ушли у извршну власт.¹⁵

Обузета својим бурним политичким животом, Француска није придавала велики значај дешавањима на Балкану у првој половини 1914. године. Захваљујући извештајима својих посланика у балканским престоницама била је у току догађања, али не више од тога. Знатнију пажњу су јој скретали крупнији догађаји, као што су биле неприлике албанског прица Вида који је у марту 1914. године стигао у Албанију и коме, без угледа и војске, није полазило за руком да успостави ред у најмлађој балканској држави. Француска је, као

¹² E. Weber, *nav. delo*, 135–137.

¹³ R. Poincaré, *Au service de la France. L'Union sacrée 1914*, t. IV, Paris 1929, 85.

¹⁴ P. Renouvin, *Evropska kriza i Prvi svetski rat*, Zagreb 1965, 68.

¹⁵ L. Albertini, *The Origins of the War of 1914*, vol. I, Oxford University Press 1952, 552–553.

један од гараната суверенитета албанске државе, посредством међународне контролне комисије и свог представника у њој Леона Крајевског, била добро упућена у политичку ситуацију у Албанији. Исто тако, захваљујући извештајима посланика у Србији Леона Декоа била је упозната са чином примопредаје власти у Србији 24. јуна. Говорећи о овом догађају, Деко га је пропратио карактеристичном дозом критичности према српској средини. Деко је прокламацију краља Петра да се повлачи из јавног живота назвао „неуобичајеном“ мером, сматрајући да је она спроведена под притиском Русије. Наиме, према Декоовом тумачењу, читав маневар је спровео руски посланик Николај Хартвиг, који је под својом потпуном контролом већ имао Пашића, а уклањањем старог краља са политичке сцене раскрчио је пут до власти организацији *Црна рука*, којој је био наклоњен. Млади регент је, према Декоу, био оличење тог друштва, а његова младост чинила га је подобним за разне манипулације руског посланства, написао је Деко у извештају Министарству. Интресантно је да је, на маргини извештаја, секретар у француском Министарству спољних послова Клерман-Симон, поводом ове примедбе Леона Декоа, написао да „се слаже и да сам на исти начин види ствари у Србији”.¹⁶ Није било неуобичајено да Деко овако оштро критикује понашање руског посланика Хартвига и српских државника. С једне стране му је несумњиво сметао велики утицај који је Хартвиг имао у српском друштву, јер је он био, нарочито након ратова 1912. и 1913. године, изнад свих осталих страних дипломата. Са друге стране су код Декоа савременици често истицали његову „развијену имагинацију“ писца романа фантастике у којима је главну пажњу посвећивао борби пангерманизма и панславизма. Његове колеге су га описивале као „писца-емеритуса“ коме је дипломатија била само хоби.¹⁷ Осим примедбе Клерман-Симона, Француска примопредаји власти у Србији није посветила значајнију пажњу, све док 28. јуна није стигла вест о атентату на аустроугарског надвојводу у Сарајеву.

У Француској је недеља 28. јун била дан финала коњичких трка на Дугом пољу (Longchamp) изван Париза. Био је то велики друштвени догађај који је окупио сав дипломатски кор и владу на челу са Вивијанијем и председником Поенкареом. Вест о убиству у Сарајеву стигла је у Париз у поподневним часовима, а Поенкаре ју је примио незванично у телеграму новинске агенције *Хавас*. Иако је вест била непотврђена, одлучио је да је подели са окупљеним министрима и дипломатама. Осим аустроугарског амбасадора грофа Николауса Сечењија, који се истог тренутка вратио у Париз да затражи потврду вести, нико од чланова дипломатског кора није напустио трке. Ипак, забринутост је била нескривена. Једни су бринули због поновног отварања питања престолонаслеђа у Аустроугарској, а други због нове кризе коју ће овај догађај произвести на Балкану.¹⁸ Касно после подне стигла је и званична потврда вести, а Вивијани је,

¹⁶ *Documents diplomatiques français (1871–1914)*, (DDF), 3e série (1911–1914), tome X (17 mars–23 juillet 1914), Paris 1934, 451, Belgrade, le 28 juin 1914, 649–650.

¹⁷ Н. Noradounghian, *Vers la guerre balkanique*, Istanbul 1950, 14.

¹⁸ R. Poincaré, nav. delo, 173–174; *Le nouvel héritier*, Le Figaro (29 juin 1914) 2.

у име Владе, наложио амбасадору у Бечу Алфреду Димену да изјави саучешће аустроугарском државном врху.¹⁹

У првом тренутку било је извесно да ће од питања престолонаслеђа далеко већи проблем бити криза унутар, али и изван Аустроугарске. Напади аустроугарске штампе на Србију почели су сутрадан. Паралелно са оптужбама против Србије, бечка штампа је износила оптужбе усмерене против Француске и Русије. Нарочито су на удару били француски листови који су се током балканских ратова декларисали као „просрпски и пробалкански“, као што је случај са листом *Le Temps*.²⁰ Не може се рећи да је француска јавност поклањала велику пажњу атентату у Сарајеву, али и малобројни чланци који су се појавили у француским дневним листовима били су довољни да изазову негативне реакције у Аустроугарској монархији. Тако су бечки листови са осудом пренели натпис листа *Le Temps* од 30. јуна: „Атентат инспирисан националним осећањима логична је последица антисловенске политике коју је Монархија водила, а Франц Фердинанд је био најодговорнији за агресивну политику Аустроугарске од 1912. године. То је она иста политика коју је водио и гроф Ерентал када је спровео анексију Босне и Херцеговине.“²¹ *Le Temps* је и наредних дана наставио да оштријим тоном критикује однос Аустроугарске према Србији и Словенима. На мети критика листа нарочито су били погроми организовани након атентата у Сарајеву широм Монархије против Срба и њихове имовине. *Le Temps* је осуђивао демонстрације бечких студената испред српског посланства у Бечу на којима су демонстранти узвикивали: „Доле Србија!“, „Доле Петар!“, „Доле Алекснадар!“ и „Доле убице!“. Лист је закључио да „ни српска влада, ни српски народ нису одговорни за жалост Аустроугарске. Догађај од недеље само се надовезао на постојећу тензију која влада у Монархији према Србима већ две године.“²²

Исти став је делио и француски амбасадор у Бечу Димен који је био најупућенији у прилике у Аустроугарској. Он је већ 2. јула указао Министарству на гласине, које су се почеле ширити у свим друштвеним круговима Монархије, да је потребно формирати комисију која ће бити послата на Балкан да испита позадину атентата. Димен је ову идеју назвао „врло опасном“ и саветовао својој влади да спречи тај потез аустроугарских власти јер, сматрао је, „уколико Србија одбије овај понижавајући захтев, биће немогуће зауставити да постојећа криза из политичке ескалира у војну“.²³

Попут Димена, и српски посланик у Бечу Јован Јовановић је пожуррио да већ првих дана јула упозори своју владу на озбиљне припреме које је аустроугарска влада почела да спроводи са циљем да кривицу за атентат у

¹⁹ DDF, tome X, № 448, Paris, le 28 juin 1914, 646.

²⁰ Архив Србије, Министарство иностраних дела – Политичко одељење (АС, МИД-ПО), Пов. Бр. 4516, Париз 20. новембар/3. децембар 1912. године; A. Gauvain, *L'Europe au jour le jour. La première guerre balkanique*, tome V, Paris 1918, 222.

²¹ *Le deuil de l'Autriche-Hongrie*, Le Temps (30 juin 1914) 1.

²² *L'Autriche-Hongrie et les Slaves*, Le Temps (2 juillet 1914) 1.

²³ DDF, tome X, № 470, Paris, 2 juillet 1914, 679–680.

Сарајеву баца на Србију. Јовановић је био уверен да ће Аустроугарска такву оптужбу ставити на терет „наше пропаганде“. Сугерисао је Пашићу да Србија треба да буде спремна када се појаве такве оптужбе. Такође, Јовановић је указивао Пашићу да је потребно да Србија припреми јавност европских држава на оптужбе које Аустроугарска може изнети против ње. Овакве припреме треба посебно спровести у руском и британском јавном мњењу, сматрао је Јовановић.²⁴

За разлику од агресивног тона аустроугарске штампе, Деко је извештавао да се српска јавност, од тренутка када се сазнало за атентат, држала коректно и уздржано. Иначе, Деко је свега дан пре Видовдана посало Министарству извештај о припремама Србије за прославу овог „великог националног догађаја који се свечано облежава у читавом српству“, првог након балканских ратова што му је давало посебан значај.²⁵ Када је стигла вест о атентату, српска престоница је била усред видовданског славља. Но, одмах након што је вест потврђена, власти су издале наређење да се славље прекине и до 20h све кафане и хотели су били затворени, а на улицама више није било никаквих манифестација. Током вечери, али и наредних дана, атмосфера се на улицама Београда, према Декоовој оцени, пре могла описати као равнодушност и забринутост него ратоборност о којој су писали аустроугарски листови. Држање српске штампе је оцењивао као коректно, мада се у водећим листовима није могла видети превелика туга за погинулим надвојводом. Уместо тога, листови су више жалили над тешком судбином „српства које се још једном нашло у тешкој ситуацији“ и против кога ће се поново окренути многе сумње и оптужбе. Сва јавна гласила су пренела и осудила вести о бруталним нападима на имовину Срба у Сарајеву, Загребу и другим градовима Монархије.²⁶

За разлику од Србије, која је стрепела над својом судбином и са зебњом ишчекивала наредни потез Аустроугарске, Француска је догађај у Сарајеву пратила неколико наредних дана, без озбиљнијег удубљивања у политичку ситуацију и кризу, некон чега се вратила својој унутрашњој политици. Окренута себи, Француска је на европску сцену ступила доста касније у јулу, када су одлуке већ биле донете.²⁷ За Француску, Јулска криза, означена као таква у потоњој историографији, није ни постојала. За њу је јул 1914. године био месец Кајо–Калмет кризе и ка томе је сва пажња званичника и јавности била усмерена. Вест о атентату на аустроугарског надвојводу се кратко задржала на страницама француске штампе.²⁸ Почетком јула је почело суђење госпођи Кајо и ка томе се

²⁴ АЈ, Збирка Јована Јовановића Пижона, 80, фас. 1, арх. јед. 202–204, Ј. Ј. Пижон – Пашићу, 25. јун/8. јул 1914.

²⁵ DDF, tome X, № 446, Belgrade, 27 juin 1914, 642–644.

²⁶ DDF, tome X, № 469, Belgrade, le 1er juillet 1914, 673–679.

²⁷ А. Момбауер, *Узроци Првог светског рата. Спорезања и сагласности*, Београд 2013, 17.

²⁸ Већ од 7. јула на насловним странама француских листова нема више спомена догађаја од 28. јуна, који се преселио на последње стране у вести са Балкана и из Аустроугарске (*Le Figaro*, № 188, 7 juillet 1914; *Le Temps*, № 19359, 7 juillet 1914; *Le Matin*, № 11088, 7 juillet 1914; *L'Humanité*, № 3733, 7 juillet 1914).

окренула сва пажња друштва. Поједини листови су били толико ревносни у праћењу овог догађаја да су свакодневно, као специјалне додатке, објављивали транскрипте са суђења. Попут јавности, ни француски званичници нису дешавањима на Балкану поклањали ишта већу пажњу. Француски историчар Дирозел је приметио да је Јулска криза од 28. јуна до 24. јула била „скривена“ за Француску, да би од тог тренутка до 3. августа и њеног уласка у рат постала „брутална“.²⁹

Пажњу француских државника на кризу у односима Србије и Аустроугарске и њене последице по однос снага у Европи спорадично је враћао Миленко Веснић, српски посланик у Паризу. Он је 30. јуна у листу *Le Figaro* у име Србије објавио кратко саопштење у којем је негирао умешаност у заверу и злочин извршен у Сарајеву.³⁰ Интерес Србије био је да подстакне Француску да се дипломатски укључи и посредује у мирном разрешењу аустроугарско-српског спора и да, као што је то учинила током балканских ратова, преузме улогу „објективног арбитра“ у циљу мирног изласка из кризе.³¹ Веснић је на тему атентата 1. јула разговарао са подсекретаром Министарства спољних послова Абелом Феријем са којим је приватно био у пријатељским односима. Том приликом је истакао да Србија није умешана у позадину атентата који је, према његовом мишљењу, био одговор на анексију Босне и Херцеговине 1908. године.³²

Једини активнији дипломатски потез који је Поенкаре предузео у раној фази кризе је разговор са аустроугарским амбасадором у Француској грофом Сечењијем 5. јула. У покушају да смири напетост аустроугарског амбасадора, Поенкаре га је подсетио на случај када је 1894. године један италијански анархиста извршио атентат на француског председника Сади Карноа, додавши, да тај догађај није довео до рата између Француске и Италије, и да атентат у Сарајеву треба да буде разрешен на исти начин. Сечењи му је одговорио да је поређење неадекватно јер убиству Карноа није претходила никаква антифранцуска агитација у Италији, већ је то био индивидуални чин, док се у случају Србије антиаустројска пропаганда и политика усмерена против Монархије води већ неколико година уназад.³³ Ни оштрина тона грофа Сечењија није била довољна да убеди Поенкареа да је ова криза по чему било различита у односу на кризу око изласка Србије на Јадранско море у јесен 1912. или кризе из октобра 1913. године због сукоба српске војске и албанских племена. Прва је окончана интервенцијом великих сила на мировној конференцији у Лондону, а друга слањем ултиматума Београду. И у овом случају Поенкаре је очекивао сличан епилог.

Осим тога, 13. јула су објављени резултати истраге Фридриха фон Визнера који су показали да нема доказа директне умешаности Србије у заверу и атентат од 28. јуна. Након овог саопштења, Француска је сматрала да је криза

²⁹ J.-B. Duroselle, *La Grande guerre des Français*, Paris 1994, 15.

³⁰ *Déclarations de S.E.M. Milenko Vesnitch-Ministre de Serbie*, Le Figaro (30 juin 1914) 1.

³¹ M. Paléologue, *Au Quai d'Orsay à la veille de la tourmente. Journal 1913–1914* (1er Janvier 1913–28 Juin 1914), Paris 1947, 86–87.

³² DDF, tome X, № 466, Paris, 1er juillet 1914, 670–671.

³³ R. Poincaré, nav. delo, 190–191.

изгубила на својој првобитној оштрини и да нема разлога да се откаже планирана посета државне делегације Русији и скандинавским земљама.³⁴ Пут је био заказан за 16. јул, али је до последњег тренутка одлазак француске делегације био неизвестан, не због ситуације на Балкану, већ због жучне расправе о ребалансу буџета која се водила 16. јула. Повод за полемику био је један извештај Министарства војног, који је указао на бројчану и оружану инфериорност француске војске у односу на немачку, са врло поражавајућим цифрама по француску страну. Извештај је указивао да је Немачка у 1913. располагала са око 720.000 војника, а због мера које је предузела, очекивало се да ће број ефективних трупа до 1. октобра 1914. године бити повећан на 860.000 војника. Песимистичан закључак извештаја био је тај да је Француска 1914. године неспремнија за рат него што је била 1870. године.³⁵ Због озбиљности полемике Поенкаре се премишљао да откаже полазак, али се расправа ипак окончала усвајањем буџета. На истом заседању, државној делегацији је одобрен ванредан кредит у износу од 400.000 франака потребан за посету Русији, Норвешкој, Шведској и Данској, чиме је отклоњена и последња препрека за полазак.³⁶

Француску делегацију су предводили председник Ремон Поенкаре, председник владе и министар спољних послова Рене Вивијани и шеф Политичког одељења у Министарству спољних послова Пјер де Маржери. Заједно са њима је кренуо и руски амбасадор у Паризу Александар Извољски. Делегација је из луке Денкерк испловила 16. јула увече на бродовима *La France* и *Jean-Bart*.³⁷ Рене Вивијани се радовао путу јер га је видео као прилику да се склони од усијаних политичких питања која није разумео и која су га, по сопственом признању, замарала, али и од суђења госпођи Кајо, које је отпочело неколико дана раније.³⁸ Одсутног Вивијанија је заменио министар правде Жан-Батист Бјенвену-Мартен, „скромни и одмерени адвокат“ како су га описивали, невешт у питањима спољне политике колико и сам председник владе.³⁹ У сфери међународних односа Бјенвену-Мартен се ослањао на савете Филипа Бертелоа, подсекретара у Министарству спољних послова, који је, као бивши шеф кабинета

³⁴ А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 2004, 11.

³⁵ *Documents diplomatiques 1914. La guerre européenne. Pièces relatives aux négociations qui ont précédé les déclarations de guerre de l'Allemagne à la Russie (1er août 1914) et à la France (3 août)*, Paris 1915, № 1, Berlin, le 17 mars 1913, 1–2; Anexe II, Berlin, le 15 mars 1913, 5–6.

³⁶ *Les voyages présidentiels à l'étranger*, Le Temps (3 juillet 1914) 6.

³⁷ R. Poincaré, nav. delo, 221.

³⁸ На путу до Петрограда, Поенкаре је користио слободно време да шефа владе подучи историји међународних односа и припреми га за теме о којима ће се разговарати у Петрограду, пошто Вивијани није познавао ни основне чињенице о француској спољној политици. Тако се у политичким круговима Париза препричавала анегдота да Вивијани никада није успевао да „Балплац“ прочита исправно из првог пута, углавном изговарајући „Балиплац“ или „Болплц“, што је сваки пут код његових саговорника изазивало фрустрацију (R. Poincaré, nav. delo, 224; M. В. Hayne, *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898–1914*, Oxford University Press 1993, 274).

³⁹ В. Hayne, nav. delo, 277.

Стефана Пишона и дугогодишњи саветник у Министарству, био упућенији у спољнополитичке и балканске послове.

Протоколом је било утврђено да француска делегација своју посету започне у Петрограду, након чега би се упутила у Стокхолм, па Осло и затим у Копенхаген, а повратак у Француску је био предвиђен последњег дана јула. Посета Русији је била други сусрет Ремона Поенкареа са руским државним врхом. До првог сусрета је дошло у августу 1912. године.⁴⁰ За разлику од прве посете, сада протокол није предвиђао да се питање Балкана разматра засебно. Наиме, програм посете, као и питања о којима ће државници разговарати, били су припремљени месецима пре Јулске кризе. Балкан је спадао у корпус питања односа Аустроугарске и Русије. У оквиру ове теме, француска делегација је имала намеру да покрене питање дуга Османског царства из времена балканских ратова које није успела да разреши финансијска комисија у Паризу јуна 1913. године, затим нестабилну политичку ситуацију у Албанији итд.⁴¹ Поред ове, на листи тема били су односи између савезника, са посебним нагласком на руско-британску поморску конвенцију. Француска је од раније показивала велики интерес да Русија и Велика Британија потпишу једну поморску конвенцију која би била допуна француско-руској конвенцији из јула 1913. године. Међутим, у лето 1914. године односи између Петрограда и Лондона били су затегнути због неколико дипломатских инцидената у Персији и Персијском заливу. Из тог разлога Француска је намеравала да искористи предстојећу посету и посредује између Лондона и Петрограда у изглађивању постојећих несугласица.⁴²

Француска делегација је стигала у Кронштат 20. јула. Цар Николај је, у пратњи министра Сазонова, француског амбасадора у Русији Мориса Палеолога и чланова владе, француску делегацију дочекао на царској јаhti *Александра*.⁴³ Председник Поенкаре и цар Николај су о проблемима на Балкану први пут разговарали сутрадан у дворцу Петерхоф. Разменили су мишљења о затегнутим односима између Грчке и Османског царства, интригама које је Бугарска правила на Балкану у покушају да поништи поредак створен у Букурешту, али понајвише о аустроугарско-српској кризи која је била, обојица су се сложили, најозбиљнији проблем, не само балканске већ и европске политике. Поенкаре је истакао да је једино решење за излаз из кризе отворени разговор између свих великих сила. „То је био модел који нам је добро послужио 1913. године, због чега исти треба сада применити“, истакао је Поенкаре. Цар се сложио са предлогом.⁴⁴ Никаква

⁴⁰ S. Sazonov, *Les années fatales, Souvenirs des Ancien Ministre des Affaires étrangères de Russie* (1910–1916), Paris 1927, 61.

⁴¹ DDF, tome X, № 500, Note pour le Ministre, le 11 juillet 1914, 721–726; L. Albertini, *The Origins of the War of 1914*, vol. II, Oxford University Press 1953, 188.

⁴² R. Poincaré, nav. delo, 251.

⁴³ S. Sazonov, nav. delo, 159–160.

⁴⁴ M. Paléologue, *An Ambassador's memoirs*, vol. I (July, 1914 – June 2nd, 1915), New York 1925, 15–16.

забринутост се није осећала ни са једне стране, а то добро илуструје и чињеница да је царица упутила позив Поенкареу да понове сусрет у лето 1915. године.⁴⁵

Разговор о балканским питањима се наставио увече на пријему дипломатског кора у Зимском дворцу.⁴⁶ На пријему је Поенкаре највише разговарао са британским амбасадором сер Џорџом Бјукененом, који га је онеспокојио својим песимизмом у погледу мирног разрешења кризе на Балкану. Са друге стране, аустроугарски амбасадор гроф Сапари био је далеко спокојнији од свог британског колеге и настојао је да умири Поенкареу уверавањима да Аустроугарска не припрема никакво изненађење ни за Србију ни за Европу. Захтеви које Беч буде упутио у Београд биће умерени и прихватљиви како за Србију, тако и за остатак Европе, како је истакао гроф Сапари. Поенкаре је нагласио да се искрено нада да је то истина јер „са само мало добре воље српско питање је лако решиво“, додавши „да без добре воље питање може постати врло озбиљно“. Још је додао да се искрено нада да неће доћи до другог сценарија јер Аустроугарска мора имати на уму да „Србија има блиско пријатељство са руским народом, а Русија има савезника Француску што отвара много простора за компликације“. Рекавши ово грофу Сапарију имао је намеру да испровоцира аустроугарског посланика да би од њега добио валидну информацију „о стању духова“ у Бечу, али у томе није успео. Сапари није реаговао на његове провокативне изјаве, и управо је та Сапаријева смиреност и затвореност чинила француског председника узнемираним и забринутим. Било је очигледно да је аустроугарски амбасадор добио инструкције да не даје никакве коментаре.⁴⁷

Након сусрета са амбасадорима, Поенкаре се у суседној просторији протоколарно поздравио и са посланицима и опуномоћеним министрима мањих држава. Француски председник се мало дуже задржао у разговору једино са српским послаником Мирославом Спалајковићем који, попут Бјукенена, није крио забринутост због песимистичких вести које је свакодневно добијао из Београда.⁴⁸ Међутим, Поенкаре није са Спалајковићем поделио свој утисак разговора са Сапаријем, већ му је оптимистично рекао да је „о кризи већ разговарао са царем и да је у том питању Француска потпуно на страни Русије“. Још је додао да ће Француска и Русија учинити све што је у њиховој моћи да се избегне рат између Аустроугарске и Србије, али да им Србија, са своје стране, мора олакшати тај посао тако што ће се уздржавати од било каквих потеза које би Аустроугарска могла схватити као провокацију.⁴⁹ Сећајући се овог сусрета, Поенкаре је записао да је српском посланику кратко рекао како се нада „да ће се ситуација у Србији поправити и да ће Француска предузети све што је у њеној моћи да се рат избегне“.⁵⁰

⁴⁵ R. Poincaré, nav. delo, 246.

⁴⁶ Isto, 252.

⁴⁷ M. Paléologue, *An Ambassador's memoirs*, vol. I, 18–19.

⁴⁸ M. Spalaïkovitch, *Une journée du Ministre de Serbie à Pétrograd, le 24 juillet 1914*, Extrait de la *Revue d'Histoire Diplomatique* (Avril – Juin), Paris 1934, 8–9.

⁴⁹ Isto, 9–10.

⁵⁰ R. Poincaré, nav. delo, 254–256.

Одлазак француске делегације је био заказан за 23. јул увече. Непосредно пре поласка, Вивијани је телеграфисао свом заменику Бјенвену-Мартену да пошаље хитан телеграм у Беч да је разговарао са министром Сазоновим о опасности кризе у аустроугарско-српским односима и да су обојица изразила велику забринутост због демарша који је Беч припремао и чији садржај је чуван као највећа тајна. Вивијани је тражио од Димена да се распита на Балплацу у каквом ће облику бити демарш Беча и да ли ће он бити уперен против суверенитета и интегритета Србије. Вивијани је наглашавао да је ствар строго поверљива и да је циљ Француске да буде у току са догађајима, јер се ништа не сме препустити случају. Сазонов је истоветне инструкције упутио свом тамошњем амбасадору Шебеку, а сер Бјукенен је обећао да ће тражити од Форин офиса исте инструкције и за амбасадора Мориса Бансена. Силе Антанте су на тај начин покушале да предузму заједнички корак у Бечу.⁵¹

Међутим, покушај заједничке интервенције сила Антанте дошао је прекасно.⁵² У тренутку када је 24. јула ујутру Димен примио инструкције из Париза, Француска и остатак Европе су били упознати са текстом аустроугарског ултиматума. Напуштајући Кронштат око 22h увече Вивијани и остатак француске делегације нису знали да је истог поподнева у 18h, посредством свог амбасадора грофа Владимира Гизла, Аустроугарска уручила ноту Србији. Тренутак предаје временски лимитираног ултиматума Србији био је пажљиво срачунат у Бечу. Чекао се тренутак када ће француска делегација напустити Русију и укрцати се на брод, да би се тиме спречила размена мишљења међу савезницима. Још један маневар Беча био је да се текст ултиматума преда великим силама тек сутрадан, 24. јула, али не идентичног садржаја као онај који је Гизл предао министру финансија Лазару Пачуу, већ у нешто измењеној и блажој форми.⁵³

Палеолог је ујутру 24. јула хитним телеграмом обавестио Министарство о урученом ултиматуму Србији, нарочито истакавши захтев да аустроугарски истражитељи учествују у истрази која би се водила на територији Србије и погрешно навевши да рок за предају одговора истиче у суботу у 14h.⁵⁴ Развој догађаја након 23. јула када је криза ушла у своју акутну фазу показао је да од читавог дипломатског и политичког врха Француске Морис Палеолог није имао дилему какву политику треба водити. У свој дневник је записао да су три дана проведена са Поенкареом била довољна припрема да са пуним самопоуздањем заступа интересе Француске у Русији. Слично је приметио и британски амбасадор сер Бјукенен, који је био уверен да Палеолог ради под „некаквим специјалним Поенкареовим мандатом“ који му је давао одрешене руке у свему.⁵⁵ Многи историчари су касније стављали на терет Палеологу да се дистанцирао од Министарства чије савете није следио и да је тих последњих

⁵¹ DDF, tome XI (24 juillet–5 août 1914), Paris 1934, № 1, Saint-Petersbourg, 24 juillet 1914, 1–2.

⁵² DDF, tome XI, № 3, Paris, 24 juillet 1914, 3.

⁵³ А. Митровић, нав. дело, 58.

⁵⁴ DDF, tome XI, № 2, Saint-Petersbourg, 24 juillet 1914, 2.

⁵⁵ В. Хајне, нав. дело, 296.

дана јула 1914. године више водио личну него дипломатију француског Министарства спољних послова. Због његове „амбасадорске диктатуре“ Париз није био упућен у одлуке које су доношене у Петрограду, као и да је он постао највећи присталица Сазонова и његове „ратне политике која је Русију а са њом и Француску одвела у рат“.⁵⁶

Француска делегација је о урученом ултиматуму сазнала на путу до Стокхолма посредством телеграма који је Бертело послао 24. јула у 11.30h.⁵⁷ Са предајом те „драконске ноте неприхватљиве за суверену државу“, како су ултиматум назвали Поенкаре и француски генерални конзул у Франкфурту на Мајни, Француска је доживела отрежњење.⁵⁸ Можемо рећи да је криза, која је потресала Европу више од 20 дана, тек 24. јула привукла пажњу француске државе и јавности. Међутим, осим невелике заинтересованости државника, још једна оклоност је држала Француску изван кризе, а то је чињеница да у периоду од 14. до 25. јула није примила ниједан извештај из свог посланства у Београду. Када је 1. јула разговарао са подсекретаром Феријем, српски посланик Веснић је отворио још једно питање које није било у директној вези са догађајем у Сарајеву. Веснић је пренео став своје владе да се дотадашњи француски посланик у Београду Леон Деко, на дужности у Србији од 1907. године, због нарушеног здравља замени другим послаником. Српска влада је предложила секретара француске амбасаде у Цариграду Огиста Бопа који је од раније био познат српској средини када је 1891. године кратко службовао у Београду као секретар треће класе.⁵⁹ Француско Министарство спољних послова је и пре разговора са Веснићем било упознато са здравственим тегобама посланика у Београду који је и сам сугерисао да жели да се повуче из дипломатске службе због хроничне депресије и нервне растројености. Догађај у Сарајеву, а још више изненадна смрт руског посланика Николаја Хартвига, убрзали су опозив Декоа са положаја у Београду.

⁵⁶ Ове оптужбе су се након Првог светског рата, у жеку расправа о питању одговорности, пренеле и на Поенкареа, јер је својим пријатељством и личним поверењем дао Палеологу одрешене руке да одлучује у његово и име Француске. Свакако, на основу деловања једног амбасадора, ма колико он утицајан био, не може се конструисати одговорност читаве државе. Поенкаре је сматрао да се Палеологу никако не може ставити сва кривица, нарочито не након телеграма који му Вивијани послао 27. јула (J. F. V. Keiger, *France and the Origins of the First World War*, London 1983, 160; M. B. Hayne, *nav. delo*, 269–270; R. Poincaré, *nav. delo*, 385).

⁵⁷ DDF, tome XI, № 4, Paris, le 24 juillet 1914, 3–4.

⁵⁸ DDF, tome XI, № 66, Francfort, le 25 juillet 1914, 62–65.

⁵⁹ DDF, tome X, № 466, Paris, 1er juillet 1914, 670–671; *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. VII, св. 2, 1/14. мај – 22. јул/4. август 1914, (прир. В. Дедијер, Ж. Анић), Београд 1980, № 551, Штокхолм, 25. јул 1914, 665–666. Кнез Трубецки је описивао Бопа као „убеђеног србофила“ који је мрзео Бугаре. На све начине је уверавао своју владу да не инсистира да Србија уступи Македонију Бугарској, (вид. Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану 1914–1917. и руска дипломатија*, Београд 1994, 85).

Хартвиг је преминуо 10. јула у згради аустроугарског посланства. Његова сахрана 14. јула, коју је амерички опуномоћени министар за Србију, Румунију и Бугарску Чарлс Џозеф Вопицка описао као „највећи погребни испраћај у дотадашњој историји Србије”, била је по свему судећи и последњи јавни догађај којем је Деко присуствовао.⁶⁰ Србија је, након Хартвигове смрти, све очи упрла у Декоа као представника друге пријатељске државе. Међутим, догађај од 28. јуна и политичка криза која је након тога уследила очигледно су били превелик терет за Декоа који је, према речима Јована Јовановића Пижона, „просто занемео“ и, не чекајући званични опозив Министарства, поднео оставку на своју функцију два дана након сахране, 16. јула.⁶¹ Нови посланик Француске у Београду Огист Боп именован је 22. јула. Боп је нову дужност преузео 25. јула када је ултиматум Србији већ био уручен.⁶² Сутрадан по доласку Боп, 26. јула стигао је и нови руски посланик за Србију, кнез Григориј Николајевич Трубецки. На ту дужност је стигао са места посланика у Персији, и, по сопственим речима, док на путу до Београда није у новинама видео одштампан текст аустроугарског ултиматума Србији, није разумео зашто је по хитној процедури послат на нову дипломатску службу.⁶³

Без ослонаца и подршке у посланствима Русије, Француске и Велике Британије у Београду, Србија је, посредством својих дипломатских представника, 24. јула потражила савет пријатељских држава о томе какав одговор треба да преда Бечу. Француски амбасадор у Бечу Алфред Димен саветовао је Јовановићу да Србија евакуише Београд и у европској јавности затражи заштиту.⁶⁴ Руски министар Сазонов је, заједно са Морисом Палеологом, имао идеју да Француска и Русија заједнички интервенишу у Бечу и траже продужење датог рока, али је иницијатива била неуспешна.⁶⁵ У консултацијама са европским државницима,

⁶⁰ Ч. Џ. Вопицка, *Тајне Балкана. Седам година дипломатског службовања у епицентру европске олује*, Београд 2009, 51.

⁶¹ АЈ, збирка Ј. Ј. Пиждона, бр. 80, фас. 43, арх. јед. 488–493; В. Н. Штрандман, *Балканске успомене*, књ. I, део 2, Београд 2009, 273–274. О чудном понашању француског посланика говорио је у својим успоменама и Василиј Штрандман. Деко је био доајен дипломатског кора у Србији и, према протоколу, на прослави краљевог рођендана 12. јула требало је да одржи поздравни говор у име свих дипломата. Говор је требало да буде унапред припремљен и послат дворским службама да би, у складу са њим, био спремљен краљев отпоздрав. Међутим, Деко од почетка јула није примао никога у аудијенцију, на улици је заобилазио посланике, на телефонске позиве није одговарао. Протоколарна служба двора се, због тога, обратила следећем по старешинству, белгијском посланику Морису Мишо де Велу.

⁶² Тачније, Боп је 25. јула ујутру стигао у Србију, док је акредитиве регенту Александру предао 2. августа у Нишу (DDF, tome XI, № 9, Paris, le 24 juillet 1914, 11; DDF, tome XI, № 627, Nich, le 2 août 1914, 479).

⁶³ До његовог доласка дужност посланика преузео је први секретар посланства Василиј Штрандман, до тог тренутка, како је сам записао у својим успоменама, мало познат у српској средини. (Г. Н. Трубецки, нав. дело, 7; В. Н. Штрандман, нав. дело, 282).

⁶⁴ DDF, tome XI, № 38, Paris, le 25 juillet 1914, 38–40; *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, VII/2, № 513, Беч, 24. јул 1914, 641.

⁶⁵ DDF, tome XI, № 48, 47–51.

судећи према формулацији одговора који су написали Никола Пашић и Стојан Протић, највећу помоћ Србији пружио је Филип Бертело. Попут Сазонова и Палеолога и он је саветовао да се покуша продужити дати рок на још 24h чиме би се омогућило силама Антанте да усагласе своје ставове и предузму заједничку инцијативу у Бечу. Такође, Бертело је саветовао да Србија одмах прихвати оне тачке у ултиматуму које нису директно уперене против њеног државног суверенитета, као и да обећа Аустроугарској да ће јој помоћи у хватању и кажњавању криваца за Сарајевски атентат, након што јој влада у Бечу достави доказе кривице. У сваком случају, одговор је требало да буде што помирљивији, саветовао је Бертело, а при сваком неспоразуму Србија треба да апелује на арбитражу Европе да би избегла директну конфронтацију са Аустријом.⁶⁶

Ослањајући се на добијене савете, Србија је одговор предала 25. јула, пет минута пре истека датог рока. Свега неколико минута након што се Пашић вратио из аустроугарског посланства, за њим је дошао барон Гизл и донео ноту да одговор Србије није задовољавајући, уз обавештење да он већ исте вечери напушта Београд возом за Земун у 18.30h.⁶⁷ Нови француски посланик Боп, који је тог јутра стигао у Београд, је, сат касније, послао телеграм у Париз да српски одговор није био задовољавајући за аустроугарског посланика Гизла и да од тог тренутка српска влада предузима припремне мере за ратно стање. Исте вечери је ступила на снагу наредба о евакуацији Београда, а страна посланства су добила препоруку да се, заједно са владом, повуку у Крагујевац. Боп је савет прихватио, оставивши у Београду секретара посланства Сузонија да брине о архиви и француској колонији.⁶⁸

Телеграм посланика Боба примљен је и дешифрован у француском Министарству спољних послова тек сутрадан. Олако одбацивање српског одговора, који је Француска оценила као помирљив и коректан, од стране Аустроугарске изазвало је буру негодовања у политичким круговима и јавности. За Француску то је био јасан знак да је Аустроугарска већ донела одлуку да зарати са Србијом. Међутим, у том тренутку две ствари су биле непознаница за Француску: шта ће учинити Немачка и Велика Британија. Немачка је своје намере према аустроугарско-српској кризи као и према Француској разоткрила кроз два усмена демарша која је њен амбасадор у Паризу барон Вилхелм фон Шен поднео француској влади 24. и 26. јула. Демаршом од 24. јула барон Шен је пренео став своје владе да је криза искључиво у надлежности Аустроугарске и Србије, и да остале силе немају потребу да се у њу уплићу. Шен је од Бјенвену-Мартена затражио гаранције да се Француска неће уплитати у сукоб између ове две државе који, уколико до њега дође, треба да остане локализован. Међутим, Бјенвену-Мартен је рекао немачком амбасадору да нема овлашћења да даје такве гаранције.⁶⁹ Два дана касније, барон Шен је поднео Министарству нови

⁶⁶ DDF, tome XI, № 15, Paris, le 24 juillet 1914, 15.

⁶⁷ DDF, tome XI, № 120, Communication de la legation de Serbie, 27 juillet 1914, 102–105.

⁶⁸ DDF, tome XI, № 62, Belgrade, le 25 juillet 1914, 61.

⁶⁹ DDF, tome XI, № 20, Paris, le 24 juillet 1914, 19–20.

демарш у коме је истакао да Немачка оправдава потез Аустроугарске да не прихвати одговор који јој је предала српска влада. Још је затражио од француске владе да уручи демарш Петрограду и опомене Русију да не предузима никакве војне мере. Бјенвену-Мартен и Бертело су упитали барона Шена да ли ће и Немачка такав демарш уручити Аустроугарској? Амбасадор је одговорио одречно, додавши да Немачка неће прихватити учешће на међународној конференцији четири силе неумешане у кризу, јер не жели да излаже своју савезницу суду Европе. Бјенвену-Мартен и Бертело су демарш барона Шена примили са великом забринутошћу. Истога дана су о детаљима разговора известили министра Вивијанија и затражили његов повратак у земљу, јер је озбиљност кризе захтевала присуство председника владе и Републике.⁷⁰ До тог тренутка Вивијани и Поенкаре нису разматрали могућност да се раније врате у Француску и прекину договорене посете Данској и Норвешкој.⁷¹ На путу у Француску Вивијани је 27. јула послао депешу амбасадору Палеологу у Петроград да саопшти Сазонову да је „Француска без икакве резерве спремна да секундира царској влади у свим мерама које ће помоћи да се сачува општи мир“.⁷² Директор Политичког одељења Де Маржери је 28. јула телеграфисао Бертелоу да састави комплетан досије о аустроугарско-српској кризи и да га донесе у Денкерк, да би га Поенкаре и Вивијани имали у рукама одмах по искрцавању.⁷³

Када је брод француске државне делегације упловио у луку Денкерк 29. јула ујутру, Србија и Аустроугарска су већ биле у рату, а Русија на истом путу са издатим наређењем о делимичној мобилизацији.⁷⁴ Став Немачке је био јасан након два саопштења барона Шена, међутим Француска још увек није била сигурна какву ће позицију заузети Велика Британија. Пол Камбон, француски амбасадор у Лондону, је био уверен да је Велика Британија та која држи кључ читаве кризе. Још на почетку кризе, Камбон је истакао да би одлучан став Британије, којим би показала да постојано стоји уз своје савезнике, натерао Немачку да „увуче своје рогове“.⁷⁵ Међутим, британску политику јула 1914.

⁷⁰ DDF, tome XI, № 20, Paris, le 24 juillet 1914, 19–20; R. Poincaré, nav. delo, 299; DDF, tome XI, № 91, Paris, le 26 juillet 1914, 81.

⁷¹ R. Poincaré, nav. delo, 333; M. B. Hayne, nav. delo, 176–178, 277.

⁷² R. Poincaré, nav. delo, 329–335.

⁷³ DDF, tome XI, № 189, Au bord de *La France*, le 28 juillet 1914, 163.

⁷⁴ Указ о делимичној мобилизацији био је спреман 25. јула, а цар Николај га је потписао у 15h 29. јула. Наредба се односила на трупе стационарне у областима Одеса, Кијев, Москва и Казан. У ноћи 30/31. јула руски Генералштаб је донео одлуку о мобилизацији још 13 округа, која је наредног дана преиначена у наређење за општу мобилизацију. Општа мобилизација за аустроугарску војску ступила је на снагу 31. јула (DDF, tome XI, № 247, Paris, le 29 juillet 1914, 209; DDF, tome XI, № 274, Saint-Petersbourg, le 29 juillet 1914, 230; DDF, tome XI, № 432, Saint-Petersbourg, 31 juillet, 356; DDF, tome XI, № 794, Note de M. Paléologue, Ambassadeur de France à Saint-Petersbourg, 590–595).

⁷⁵ Са овом Камбоновом оценом слагали су се руски цар Николај, који је још 20. јула рекао британском посланику Бјукенену да је у рукама Велике Британије одлука која може променити ток догађаја. Цар је сматрао да, уколико би Британија изјавила да стоји чврсто

године најмање је карактерисала одлучност. Попут Француске, и Велика Британија се у кризу укључила тек када је постала акутна, јер је и сама била заузета својом унутрашњом политиком, пре свега ирским проблемом.

Међутим, иако се касно укључила у кризу, Велика Британија је и даље била једина сила која је могла да заустави њену ескалацију, сматрали су многи европски државници и потоњи историчари. Британски министар спољних послова лорд Греј је имао две мировне иницијативе у покушају да спречи општи рат. Прву иницијативу је покренуо 26. јула предложивши да четири директно неумешане силе (Француска, Велика Британија, Италија и Немачка) посредују између Беча и Петрограда у циљу мирног изналажења излаза из кризе. Поенкаре је дао сагласност за овај предлог 28. јула, али је предлог пропао због Немачке.⁷⁶ Ни други британски предлог од 29. јула, познат као *Halt in Belgrade* којим би се Аустроугарској давао Београд у залог, док би велике силе дипломатски посредовале између Петрограда и Беча, није наишао на одобравање у Бечу и Берлину.⁷⁷

Сумирајући тих неколико последњих јулских дана пред рат у својим сећањима, лорд Едвард Греј је жаљиво што европски државници нису имали исти „пријатљски приступ” кризи какав су имали током 1912. и 1913. године током заседања Амбасадорске конференције у Лондону.⁷⁸ Јула 1914. године сви учесници Амбасадорске конференције и даље су били живи и на истим позицијама, али лорду Греју се чинило да се у Берлину и Бечу нико више није сећао са каквим успехом је ова Конференција спречила рат. Била су потребна само два довољно мудра човека, један из Беча, други из Петрограда да предложе окупљање нове Лондонске конференције, али у лето 1914. године није било таквих државника ни у Бечу, ни у Петрограду. Конференција која је била сидро задржала је Европу од уласка у рат 1912, али 1914. године тог сидра није било „и сви смо заједно упловили у ратни рукавац”, са жаљењем је писао лорд Греј 1924. године.⁷⁹

Аустроугарска објава рата Србији стигла је отвореном поштом око поднева 28. јула, а први напади на Србију почели су исте вечери.⁸⁰ Напад је почео са Саве и Дунава, прво код Смедерева, а затим се бомбардовање пренело и на незаштитени Београд. Срби су из стратешких разлога исте ноћи дигли у ваздух

на становишту својих савезница, „онда се ни Немачка не би усудила да истовремено нападне Француску, Русију и Британију” (В. Hayne, *nav. delo*, 290–291; М. Paléologue, *An Ambassador's memoirs*, vol. I, 12–13, 32).

⁷⁶ DDF, tome XI, № 107, Note de l'ambassade de Grande-Bretagne, 91–92; DDF, tome XI, № 107, Note de l'ambassade de Grande-Bretagne, 91–92; DDF, tome XI, № 193, Au bord *La France*, le 28 juillet 1914, 166; DDF, tome XI, № 208, Saint-Petersbourg, le 28 juillet 1914, 177.

⁷⁷ L. Albertini, *The Origins of the War of 1914*, vol. I, 634.

⁷⁸ Viscount Grey of Fallodon, *Twenty-five years 1892–1916*, vol. I, New York 1925, 266–267.

⁷⁹ Исто, 262.

⁸⁰ А. Митровић, *нав. дело*, 68.

железнички мост на Сави који је Београд спајао са Земунуом.⁸¹ Упркос саветима Француске и Русије да Београд прогласи отвореним и небрањеним градом, Пашић је 29. јула обавестио посланика Боба да је српска влада коначну одлуку о престоници препустила војним властима. Војска је донела одлуку да град треба да се брани. Ова одлука је изазвала забринутост код Боба, понајвише због колонија странца који су остали у граду.⁸²

Тражећи помоћ, српски посланик Веснић је 29. јула поново разговарао са Бертелоом. Желео је да зна да ли Србија може рачунати на подршку Француске. Бертело је одговорио да ће Француска помоћи Србији колико год је то у њеној моћи, као и да је транспорт уговореног артиљеријског материјала спреман и да ће ускоро кренути из „Шнајдера“ ка Марсеју, одакле ће бродом бити превезен до Солуна. На крају, Веснић је замолио француску владу да посредује код банака да се Србији одобри један краткорочан зајам од 90 милиона франака, који је требало да јој помогне у мобилизацији и спреми војске за рат.⁸³

Осим обећања да ће помоћи Србију, Француска је и сама предузела мере приправности у својој војсци, одговарајући на оне које је спроводила Немачка. Министар рата Алфред Мезми је 26. јула укинуо одсуства официрима, наредио обезбеђење железничких пруга и војних објеката. Одмах након што су Поенкаре и Вивијани стигли у Париз 29. јула, барон Шен је протествовао против војних мера које је Француска предузимала дуж границе са Немачком. Упозорио је Вивијанија да ће Француска бити крива ако овим мерама испровоцира Немачку.⁸⁴ Сутрадан, 30. јула Морис Палеолог је из Париза примио телеграм да пренесе Сазонову да је „Француска одлучна да испуни све обавезе према својој савезници“. Када је садржај телеграма пренео Сазонову он је кратко одговорио „био сам сигуран у Француску“.⁸⁵ Истога дана ступило је на снагу наређење о делимичној мобилизацији француске војске, допуњено наредбом да се француске трупе стациониране на граници према Немачкој повуку 10 км унутрашњост. Ова мера је након Првог светског рата, у јеку расправе о одговорности за избијање рата, истицана као кључни доказ да кривица за изазивање рата није била на Француској. У стварности, наређење које је потекло од Вивијанија имало је за циљ да покаже још увек неодлучној Великој Британији да је Француска спремна на све уступке у циљу заштите мира, па чак и по цену угрожавања сопствене територијалне и државне безбедности.⁸⁶

⁸¹ АЈ, збирка Ј. Ј. Пијона, 80, фас. 7, арх. јед. 368, 381, Лондон, 31. јула 1914; М. Гулић, *Краљевина Југославија и Дунав. Дунавска политика југословенске краљевине 1918–1944*, Београд 2014, 24–25.

⁸² DDF, tome XI, № 286, 366, 368, 456, Belgrade, le 29, 30 et 31 juillet 1914, 234, 303, 304, 372.

⁸³ DDF, tome XI, № 242 Note du Département, le 29 juillet 1914, 205.

⁸⁴ DDF, tome XI, № 258, Paris, le 29 juillet 1914, 215.

⁸⁵ M. Paléologue, *An Ambassador's memoirs*, vol. I, 45–46.

⁸⁶ L. Albertini, *The Origins of the War of 1914*, vol. I, 628–629.

Након што је немачки амбасадор у Петрограду гроф Пурталас 1. августа предао ултиматум, на који Русија није ни одговорила, у Паризу више није било дилеме да ће Француска добити ноту сличног садржаја. Нота је већ била спремна, али је Немачка ипак оклевала надајући се да ће француска војска преузети иницијативу за напад.⁸⁷ Међутим, због наређења да војска буде удаљена од границе 10 км нада је била узалудна. Барон Шен је исте вечери Вивијанију предао ноту која је садржала питање: „Какав став ће Француска заузети у случају рата Немачке и Русије?“ У случају да се Француска изјасни да ће остати неутрална, барон Шен је имао инструкције да тражи Белфур, Вердун и још нека погранична места као залог неутралности. Вивијани је у складу са Поенкареовим инструкцијама да се према Немачкој треба односити „смирено, али одлучно“, одговорио да ће, у случају руско-немачког рата, Француска следити своје сопствене интересе као и да Немачка треба добро да „размисли пре него прими на себе одговорност за општи рат“. Истога дана министар војни Мезми је издао наређење о општој мобилизацији.⁸⁸

Први инциденти на француско-немачкој граници почели су већ током ноћи. Жандармерија округа Белфур извештавала је да је група од десет немачких бициклиста, који су се сакрили у шуму, пуцала на царинарницу у околни Белфур.⁸⁹ Сличних упада на француску територију било је дуж читаве североисточне границе у департману Франш-Комптеа.⁹⁰ Ноту о објави рата барон Шен је уручио 3. августа у 18.45h, под изговором да је један француски авион летео до Нирнберга и бацао бомбе.⁹¹ Објаву рата су пратиле велике патриотске демонстрације на улицама Париза на којима су се поред повика „Vive la France“ могли чути усклици „Vive la Serbie“. Истога дана Француска је реорганизовала владу, а Вивијани је сутрадан, у име председника Поенкареа, прочитао ватрени говор у Народној скупштини којим су све политичке странке и сви друштвени слојеви позвани на заједнички рад у циљу одбране земље од агресора.⁹² У питању

⁸⁷ P. Renouvin, nav. delo, 175.

⁸⁸ DDF, tome XI, № 462, 476, 481, Paris, 1er août 1914, 379, 389–390, 393–394; J.-B. Duroselle, *La Grande guerre des Français*, 20; *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, VII/2, № 754, 2. август 1914, 780.

⁸⁹ DDF, tome XI, № 566, Note de l'Etat-Major Général de l'armée, le 2 août 1914, 445.

⁹⁰ DDF, tome XI, № 572, Note de l'Etat-Major Général de l'armée, le 2 août 1914, 448; № 647, Eprinal, le 3 août 1914, 494; DDF, tome XI, № 634, Paris, 2 août 1914, 487.

⁹¹ DDF, tome XI, № 686, Paris, 3 août 1914, 514-515; P. Renouvin, nav. delo, 175.

⁹² У данима који су претходили уласку Француске у рат криза у њеном политичком животу није јењавала. Суђење госпођи Кајо се окончало 24. јула, порота је убиство прогласила „морално оправданим“ и ослободила Хенријет Кајо свих оптужби. Узнемиреност јавности се није била ни стишала, када је дошло до новог убиства. Свега недељу дана касније, 31. јула убијен је вођа француских социјалиста Жан Жорес („савест Европе“) од стране младића старог 19 година Раула Вилена, студента археологије и присталице десног покрета *L'action française*. Жорес је убијен јер је симболизовао последњу препреку за рат и уједно је постао прва жртва Француске у Првом светском рату. Називан је „симболом целе епохе“, Камил Асман је на Жоресовој сахрани 4. августа рекао да је „убиство највећег

је био програм познат као *L'Union sacrée*.⁹³ Истога дана је и Велика Британија ступила на ратну сцену на страни Француске и Русије, објавивши рат Немачкој због погаженог територијалног суверенитета Белгије. Француска је одханула јер је безбедност њене северне обале зависила од британске морнарице.

Избијање рата није било последица судбине или зле коби, него резултат немара, став је Анике Момбауер.⁹⁴ У случају Француске рат је произашао као комбинација неколико фактора. До њега је дошло, колико немаром француских државника да сасеку кризу у зачетку, толико недостациком воље у Бечу и Берлину да још једном дају шансу дипломатији и миру. Велике манифестације подршке са почетка рата, брзо су заменили протести против рата и власти у Француској, као и широм Европе. Поенкаре, понос нације с почетка рата, до његовог завршетка био је жигосан као „гробар Европе“ и један од главних криваца за избијање рата.⁹⁵

грађанина био знак за највећу светску несрећу“. Лист који је управо Жорес покренуо *L'Humanité* злослутно је најавио: „Жорес одлази, рат долази!“ (L. Albertini, *The Origins of the War of 1914*, vol. I, 551–552; V. Duclert, *La République imaginée 1870–1914*, Paris 2010, 533–535; Ж. Жорес, *Велики говор против рата одржан 25 јула 1914. године*, Крагујевац 1934, 4–6).

⁹³ Говор који је 4. августа у Поенкареово име прочитао Рене Вивијани савременици су накнадно назвали програмом *L'Union sacrée*. У четвртој књизи својих успомена која носи назив *L'Union sacrée*, Поенкаре је истакао да је термин преузео од свог пријатеља Мориса Бареса који је 1915. године један од чланака објављених у листу *L'Écho de Paris* насловио са *L'Union sacrée*. Поенкаре је термин преузео јер је на најбољи начин описивао сложеност француске нације која је владала на почетку рата (R. Poincaré, *нав. дело*, 542–548; J.-B. Duroselle, *La Grande guerre des Français*, 48–50).

⁹⁴ А. Момбауер, *нав. дело*, 17.

⁹⁵ Према званичним подацима Француска је из Првог светског рата изашла са укупним бројем од 1.397.000 мртвих (J.-B. Duroselle, *La Grande guerre des Français*, 7).

Biljana Stojić

**FRENCH POLICY IN THE BALKAN PENINSULA
ON THE EVE OF THE GREAT WAR**

Summary

After the two Balkan Wars, France gained a respectable position in the Balkans, but the war experience of 1912–1913 revealed that France was lagging in military preparations behind the other Great Powers. Therefore, starting in the summer of 1913 until the very beginning of the war, France was working to raise its own military capabilities to a higher level. However, implementation of the plan provoked significant opposition in the public opinion and among some political circles against the Government. When the news of assassination of archduke Franz Ferdinand and his wife in Sarajevo was received in Paris, France was already in a social and political crisis caused by Henriette Caillaux, wife of the then Finance Minister Joseph Caillaux. Madame Caillaux shot and killed the editor of *Le Figaro* newspaper Gaston Calmet. This incident divided the French society into two opposing camps, and drew the attention of France from the Balkan affairs and the crisis which erupted between Austria-Hungary and Serbia after the Sarajevo assassination. This was one of the reasons why the July crisis did not exist in France in the same way as in the rest of Europe. For France, July was the month of the Caillaux-Calmet crisis. Besides, in the period from 16 until 25 July France was without its representative in Serbia, because of the illness of its ambassador Leon Descos. During that time, until the arrival of the new ambassador Auguste Boppe, Paris did not receive a single report from Belgrade. France entered the crisis late in July, when all decisions had already been made, so it did not have much influence on the chain of events. Even though France did not want the war and was not prepared for it, it did not step away under the German pressure. France, according to the Poincaré's policy, entered into the war "firmly and calm".

Keywords: France, Serbia, July crisis, Raymond Poincaré, René Viviani, Leon Descos, Milenko Vesnić.

СПИСАК АУТОРА

List of Authors

др Миле Бјелајац (Институт за новију историју Србије)
Dr. Mile Bjelajac (Institute for Recent History of Serbia, Belgrade)

др Јерг Ехтернкамп (Центар за војну историју и друштвене науке Бундесвера, Потсдам)
Dr. Jörg Echternkamp (ZMSBw, Potsdam)

мр Татјана Милошевић (Институт за стратегијска истраживања, Београд)
mag. Tatjana Milošević (Strategic Research Institute, Belgrade)

др Снежана А. Радоева (Национална академија одбране „Г.С. Раковски“, Софија)
Dr. Snezhana A. Radoeva (“G.S.Rakovski” National Defence Academy, Sofia)

др Биљана Стојић (Историјски институт Београд)
Dr. Biljana Stojić (Institute of History Belgrade)

Космин Јоница, МА (Факултет за историју, Универзитет у Букурешту)
Cosmin Ioniță, MA (Faculty of History, University of Bucharest)

др Ефпраксија С. Пасхалиду (Директорат за војну историју КоВ, Атина)
Dr. Efpraxia S. Paschalidou (Hellenic Army General Staff/Army History Directorate, Athens)

Том Симоенс, МА (Краљевска војна академија, Брисел)
Tom Simoens, MA (Royal Military Academy, Brussels)

др Гордана Јовић Кривокапић (Институт за новију историју Србије)
Dr. Gordana Jović Krivokapić (Institute for Recent History of Serbia, Belgrade)

доц. др Алексеј Тимофејев (Филозофски факултет, Универзитет у Београду)
Assistant Professor Dr. Aleksej Timofejev (Faculty of Philosophy, University of Belgrade)

др Надин Акунд (IRICE, Париз)
Dr. Nadine Akhund (IRICE, Paris)

др Андреј Л. Шемјакин (Институт за славистику Руске академије наука, Москва)
Dr. Andrey L. Shemyakin (Institute of Slavic Studies RAS, Moscow)

др Александар Шелдон Дуплекс (Служба за историјске студије одбране, Венсан)
Dr. Alexandre Sheldon-Duplaix (Defence Historical Service, Vincennes)

проф. др Тодор Петров (Национална академија одбране „Г.С. Раковски“, Софија)
Associate Professor Dr. Todor Petrov (“G.S.Rakovski” National Defence Academy, Sofia)

др Василиј Б. Каширин (Руски институт за стратешка истраживања, Москва)
Dr. Vasilij B. Kashirin (Russian Institute for Strategic Studies, Moscow)

потпуковник др Саша Т. Бакрач (Географски институт Министарства одбране)
Lieutenant colonel Dr. Saša T. Bakrač (Military Geographical Institute, Belgrade)

пуковник др Стеван Радојчић (Географски институт Министарства одбране)
Colonel Dr. Stevan Radojčić (Military Geographical Institute, Belgrade)

потпуковник сци Дејан Ђорђевић (Географски институт Министарства одбране)
Lieutenant colonel Dejan Đorđević (Military Geographical Institute, Belgrade)

мајор мр Далибор Денда (Институт за стратегијска истраживања, Београд)
Major mag. Dalibor Denda (Strategic Research Institute, Belgrade)

др Милић Ј. Милићевић (Историјски институт Београд)
Dr. Milić J. Milićević (Institute of History Belgrade)

др Данило Шаренац (Институт за савремену историју, Београд)
Dr. Danilo Šarenac (Institute for Contemporary History, Belgrade)

проф. др Јарослав В. Вишњаков (Институт за међународне односе /Универзитет/,
Министарство спољних послова, Москва)
Associate Professor Dr. Yaroslav V. Vishnyakov (Moscow State Institute of International
Relations /University/ Ministry of Foreign Affairs of Russia)

Барбара Ахамер, МА, Беч
Barbara Ahamer, MA, Vienna

др Тамара Шер (Институт за историју друштвених наука Лудвиг Болцман, Беч)
Dr. Tamara Scheer (Ludwig Boltzmann-Institute for Social Science History, Vienna)

проф. др Божица Младеновић (Филозофски факултет, Универзитет у Нишу)
Prof. Dr. Božica Mladenović (Faculty of Philosophy, University of Niš)

др Ана Столић (Историјски институт Београд)
Dr. Ana Stolić (Institute of History Belgrade)

др Биљана Вучетић (Историјски институт Београд)
Dr. Biljana Vučetić (Institute of History Belgrade)

проф. др Тецуја Сахара (Факултет за политичке науке и економију, Универзитет
Меиђи, Токио)
Associate Professor Dr. Tetsuya Sahara (Faculty of Political Science and Economics,
Meiji University, Tokio)

др Милан Гулић (Институт за савремену историју, Београд)
Dr. Milan Gulić (Institute for Contemporary History, Belgrade)

др Софија Божић (Институт за новију историју Србије)
Dr. Sofija Božić (Institute for Recent History of Serbia, Belgrade)

др Момчило Исић (Институт за новију историју Србије)
Dr. Momčilo Isić (Institute for Recent History of Serbia, Belgrade)

др Милан Мицић (Влада Војводине, Нови Сад)
Dr. Milan Micić (Government of Vojvodina, Novi Sad)

Ненад Л. Лајбеншпергер, МА (Републички завод за заштиту споменика културе –
Београд)
Nenad L. Lajbenšperger, MA (Institute for the Protection of Cultural Monuments of
Serbia - Belgrade)

др Милован Писари, Београд
Dr. Milovan Pisarri, Belgrade

проф. др Арпад Хорњак (Универзитет у Печују, Одељење за савремену историју)
Associate Professor Dr. Arpad Hornyak (University of Pécs, Department of Contemporary
History)

РЕЦЕНЗЕНТИ

академик Драгољуб Живојиновић (САНУ)
академик Михаило Војводић (САНУ)
потпуковник др Миљан Милкић (Институт за стратегијска истраживања, Београд)
мајор мр Далибор Денда (Институт за стратегијска истраживања, Београд)
др Милан Терзић (Институт за стратегијска истраживања, Београд)
др Дмитар Тасић (Центар за студије рата, Универзитет у Даблину)
др Милић Ј. Милићевић (Историјски институт Београд)
др Софија Божић (Институт за новију историју Србије, Београд)
проф. др Александар Раствоић (Филозофски факултет, Универзитет у Нишу)
проф. др Божица Младеновић (Филозофски факултет, Универзитет у Нишу)
доц. др Алексеј Тимофејев (Филозофски факултет, Универзитет у Београду)
проф. др Љубинка Трговчевић (Факултет политичких наука, Универзитет у Београду)
доц. др Милош Ковић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду)
др Миле Бјелајац (Институт за новију историју Србије)
др Милан Мицић (Влада Војводине, Нови Сад)
проф. др Мира Радојевић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду)
др Олга Манојловић Пинтар (Институт за новију историју Србије)

REVIEWERS

academician Dragoljub Živojinović (SASA)
academician Mihailo Vojvodić (SASA)
Lieutenant colonel Dr. Miljan Milkić (Strategic Research Institute, Belgrade)
Major mag. Dalibor Denda (Strategic Research Institute, Belgrade)
Dr. Milan Terzić (Strategic Research Institute, Belgrade)
Dr. Dmtar Tasić (Centre for War Studies, University College Dublin)
Dr. Milić J. Milićević (Institute of History Belgrade)
Dr. Sofija Božić (Institute for Recent History of Serbia, Belgrade)
Associate Professor Dr. Aleksandar Rastović (Faculty of Philosophy, University of Niš)
Prof. Dr. Božica Mladenović (Faculty of Philosophy, University of Niš)
Assistant Professor Dr. Aleksej Timofejev (Faculty of Philosophy, University of Belgrade)
Prof. Dr. Ljubinka Trgovčević (Faculty of Political Sciences, University of Belgrade)
Assistant Professor Dr. Miloš Ković (Faculty of Philosophy, University of Belgrade)
Dr. Mile Bjelajac (Institute for Recent History of Serbia, Belgrade)
Dr. Milan Micić (Government of Vojvodina, Novi Sad)
Associate Professor Dr. Mira Radojević (Faculty of Philosophy, University of Belgrade)
Dr. Olga Manojlović Pintar (Institute for Recent History of Serbia, Belgrade)

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ, СРБИЈА, БАЛКАН И ВЕЛИКЕ СИЛЕ

Издавачи:

Историјски институт (*e-mail: istorinst@iib.ac.rs*)

Институт за стратегијска истраживања, Министарство одбране (*e-mail: isi@mod.gov.rs*)

За издаваче:

др Срђан Рудић, *директор Историјског института*

др Јованка Шарановић, *директорка Института за стратегијска истраживања*

Секретар Редакције

Снежана Ристић

Лектура текстова на српском језику

Милица Симић

Лектура текстова на енглеском језику

Татјана Ћосовић

Превод „Предговора“ на енглески језик

Татјана Ћосовић

Коректура

Славица Мереник

Компјутерска припрема за штампу

Слободан Симић

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

500 примерака

ISBN 978-86-7743-111-2

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(100)"1914/1918"(082)

316.75(497.11)(082)

355.48(497.11)"1914/1918"(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп "Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе" (2014 ; Beograd)
Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе / уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић. -
Београд : Историјски институт : Институт за стратегијска истраживања, 2015 (Београд : Гласник). -
549 стр. : илустр. ; 24 см. - (Зборник радова / [Историјски институт] ; књ. 30)

На спор. насл. стр.: First World War, Serbia, the Balkans and Great Powers. - Текстови на срп. и енгл.
језику. - Тираж 500. - Стр. 13-16: Предговор / Миљан Милкић. - Списак аутора: стр. [551-553]. -
Напомене и библиографске референце уз текст. - Summaries, Резимеи.

ISBN 978-86-7743-111-2 (ИИ)

1. Stv. nasl. na urog. nasl. str.

а) Први светски рат 1914-1918 - Зборници б) Култура сећања - Србија - Зборници с) Србија - Војна историја - 1914-1918 - Зборници

COBISS.SR-ID 218979852